

**KEYNOTE SYMPOSIUM JACK ALDEWERELD STICHTING**

*Brunssum, 14 oktober 2022*

**Worstelen, Wikken, Wegen**

Dames en heren, jongens en meisjes,

Elke mens telt, elke mens is van waarde, hoe hij ook handelt, wat hij ook denkt, uit welke familie of bevolkingsgroep hij ook afkomstig is, welk geloof hij ook aanhangt, welke gaardheid hij bezit, hoeveel geld hij ook heeft, en of hij gezond is, een beperking heeft of niet. Ik geloof in die fundamentele gelijkwaardigheid van de mens, van ieder mens als uniek persoon.

De fundamentele gelijkwaardigheid van de mens is een principe dat pas na de Tweede Wereldoorlog is vastgelegd. Volgend jaar dus pas 75 jaar geleden. Door een organisatie, de Verenigde Naties, die ook pas na de wereldoorlog ontstond. En dat vastleggen heeft vele voeten in de aarde gehad, en nog steeds wordt er aan dit principe door velen, zelfs regeringen getwijfeld, in elk geval niet naar gehandeld.

Wij verwarren gelijkwaardigheid vaak met gelijkheid. Mensen zijn inderdaad niet gelijk, er zijn heel wat verschillen, we delen mensen in talloze hokjes van nationaliteit, afkomst, geslacht of rijkdom in. We hebben snel onze oordelen klaar, we hebben zelfs vooroordelen, anders zouden we als mens niet eens goed kunnen functioneren. En dat is volstrekt normaal.

Eerst wat over mijzelf, of beter: mijn afkomst, en dan met name mijn familie in de Tweede Wereldoorlog. Ik ben namelijk zelf, hoewel ik er veel ouder uitzie, van na de oorlog; ik ben 15 jaar na de bevrijding van Maastricht aldaar geboren. Een late baby-boomer, die eigenlijk geen oorlog van nabij heeft gekend. Mijn ouders en schoonouders leven niet meer, maar hebben de oorlog als kind of puber wel bewust meegemaakt, net als mijn grootouders. En in mijn familiegeschiedenis komt veel van de oorlogsgeschiedenis terug.

Mijn oma van vaders kant was geboren in Aken, een Duitse dus, die al 17 jaar in Nederland woonde toen de oorlog uitbrak. Ze was vurig oranje-gezind, en in de oorlog was ze sterk anti-duits. Mijn opa had een goede baan in wat men toen noemde: de middenklasse. Hij was medewerker van de Middenstandsbank. Pas zeer recent hebben we in de familie ontdekt dat hij in de oorlog een belangrijke

financier van het verzet was. Hij regelde kredieten, leningen en geld bij de bank voor het ondergrondse werk. Dat gebeurde heel stiekem. In de bank waren daarvan slechts twee mensen op de hoogte. Mijn oom, een broer van mijn vader, werd in 1943 gedwongen in het kader van de Arbeits-einsatz in Duitsland in het Roergebied in de fabriek te gaan werken. Hij had weinig keuze. Mijn vader was 14 toen de oorlog begon, en als scholier nog redelijk beschermd. Hij was later vrijwillig assistent blokhoofd, iemand die zorgde dat mensen bij een luchtalarm tijdig de schuilkelders in gingen. Ook weet ik dat hij illegaal de verkennergroep, de scouting, draaide ten huize van de aalmoezenier-kapelaan. Er zijn nog foto's van een geheim kamp in Epen.

Wij woonden in de Jozef Hollmanstraat. Schuin tegenover mijn familie woonde de Joodse familie Tugendhaft, de rabbijn. Ergens in 1941 of '42 is deze familie ondergedoken, deels elders in de stad. Ook dat heb ik pas enkele jaren geleden ontdekt, toen ik zoon Mattie Tugendhaft bij een herdenking ontmoette. Ik ben nooit te weten gekomen of en hoe er onderlinge contacten zijn geweest, wat de impact van het plotseling verdwijnen van de joodse straatgenoten was, hoe het was om als kinderen van een gemengd Duits-Nederlands ouderpaar op te groeien etc.

Mijn schoonmoeder woonde in het Rode Dorp in Maastricht. Haar huis werd op haar 10<sup>e</sup> verjaardag op 18 augustus 1944 door een vergissingsbombardement door geallieerde bommen geheel verwoest. Alle bezittingen, herinneringen, speelgoed, foto's waren in één klap weggevaagd. Alleen de jurk die ze die verjaardag droeg hield ze over. Meer dan 100 mensen kwamen op die zwarte vrijdag om het leven, ook familieleden en straatgenoten. De familie werd op kamers in de stad ondergebracht, en de eerste financiële hulp waren uitkeringen en leningen van de middenstandsbank, en u mag raden door wie die werden verstrekt.

Mijn familie en schoonfamilie staan model voor vele families in Limburg. Geen heldenverhalen, wel duidelijke keuzes, maar ook slachtoffer van oorlogsgeweld, van arbeidsdwang, En lang gezwegen over de echte feiten en gevoelens, waardoor wij, als na-oorlogse generatie belangrijke verhalen missen.

De verhalen over de gewone mensen, die meer dan ze zelf dachten en zich wellicht realiseerden, of slachtoffer waren, of onverschillig bleven, of stil verzet pleegden of daden verrichtten die we achteraf zelfs heldendaden zouden noemen.

Het vertellen van verhalen door de getuigen is belangrijk, maar ook het opschrijven en bewaren ervan, en vervolgens het steeds opnieuw in allerlei vormen her-vertellen. Eigenlijk weten we dit al lang. Sinds 1945 worden er al verhalen over de oorlog verteld, opgeschreven in romans, toneelstukken, verzetspoëzie, films, geschiedenisboeken, interviews en monumenten in vele vormen.

De herdenkings-cultus, als ik dat zo oneerbiedig mag noemen, heeft altijd verhalen nodig gehad; verhalen over het leed dat mensen is overkomen, misdaden die werden gepleegd. Herdenken ging over slachtoffers en over bevrijders, soms onbekende mensen, maar vaak over mensen wier familie, streekgenoot of geloofsgenoot we waren. We stonden erbij stil, we legden bloemen, we staken kaarsen of een vuur aan.

Maar nu de generatie die de oorlog heeft meegemaakt 75 plus is, de slachtoffers en daders vrijwel allen zijn overleden, nu dus de ooggetuigen uitsterven, verplaatst het herdenken zich langzaam maar zeker van: stilstaan bij het verdriet, naar: nadenken over wat er gebeurd is en proberen te leren uit wat er fout gegaan is. Ook kijken naar nu en naar onze toekomst.

En dan opnieuw, misschien wel juist dan, hebben we behoefte aan verhalen. Verhalen over keuzes die mensen gemaakt hebben. Het kunnen er nooit genoeg zijn. Elk verhaal, elk perspectief, elke mens telt. En brengt daarmee nuance aan, waar we toch al te vaak denken in een goed-fout schema. Die nuance schuurt soms in ons rechtvaardigheidsgevoel, dat meestal gestoeld is op zwart-wit denken; het indelen van mensen en hun gedragingen in hokjes, schema's, structuren die we nodig hebben om de wereld te begrijpen. Het beoordelen en veroordelen van mensen. Die was fout in de oorlog, en die was goed. Maar we hebben juist de nuance nodig, het herkennen van grijs-tinten om de gelijkwaardigheid van elke mens te kunnen zien.

Dames en heren,

Ik mocht Gouverneur van Limburg zijn toen we 75 jaar Bevrijding vierden in 2019 en 2020. Uiteraard vierden we ook daarvóór al vele jaren de vrijheid, en herdachten we slachtoffers en ellende. Sterker nog, ik kan de kransen, de toespraken, de veteranen, de monumenten niet eens tellen waar ik als autoriteit mee te maken heb gehad. Het is ook één van de belangrijke, mooie en eervolle taken als bestuurder om namens de bevolking aandacht te geven aan wat Limburgers belangrijk vinden in hun herdenken en hun vieren.

En ik was al wat gewend. Toen ik als jonge loco-burgemeester van Maastricht in 1994 bij 50 jaar Bevrijding de bevrijdingsestafette van atleten met het bevrijdingsvuur van Normandië naar Maastricht begeleidde, legde ik 11 kransen in vier dagen (het lijkt wel een recordpoging), in 11 plechtige ceremonies met toen nog zeer vele veteranen en oud-strijders bij evenzovele oorlogsmonumenten in Frankrijk, België en Nederland. Mijn baas, burgemeester Houben, sprak vooraf nog de woorden tegen me: 'ga maar mee, en laat het allemaal goed op je inwerken, het zal wel de laatste keer zijn'. Ik heb die woorden in 2019 nog eens herhaald toen ik in Brussel de lopers van de recentste Bevrijdingsestafette Normandië Maastricht ontving.

Het herdenken is namelijk gewoon doorgedaan, maar toch van karakter veranderd. In 2016 zijn we al gaan nadenken over hoe we in 2019 de viering 75 jaar Bevrijding van Limburg wilden aanpakken. Voor mij waren en zijn daarbij een paar dingen van groot belang.

Herdenken moet een zaak van gewone mensen blijven en mag niet overgaan naar een groepje bestuurlijk-militaire hotemetoten die elkaar met ceremonies bezighoudt. Als er geen normale burgers meer betrokken zijn, bijvoorbeeld omdat ze geen ooggetuigen meer kennen, geen persoonlijke band meer voelen met de wereldoorlog, dan moeten we er over een paar jaar mee stoppen. En dus moeten gewone burgers, verenigingen, buurten, scholen telkens opnieuw betrokken worden, waarbij verhalen de belangrijkste motivatie leveren.

Herdenken moet ook iets van jeugd en jongeren zijn. De oorlogsgeneratie herdenkt nog wel als vanzelf; de baby-boomgeneratie staat ook nog dicht bij de oorlog vanwege onze ouders en grootouders, en heeft inmiddels een herdenkingstraditie. De X-, Y- en millennial- en de Zoomers (Z-generatie) zien de wereldoorlog als geschiedenis, het herdenken als een traditie waar men geen onderdeel van is. Die generaties zijn niet tegen herdenken, maar zullen evenmin de grote trekker zijn. Tenzij we de oorlogsgeschiedenis gebruiken voor vredesonderwijs, voor maatschappijleer, burgerschapskunde; met andere woorden: tenzij we verhalen weten te koppelen aan de dingen die ons nu bezig houden.

En dan bedoel ik niet het voor de hand liggende: kijk maar eens naar de Oekraïne, maar wel naar vraagstukken als: hoe gingen we toen om met vluchtelingen en wat doen we nu; of: waren Roma en Sinti geïntegreerd en hoe zit het nu met integratie; welke keuzes maak je nu bijvoorbeeld in het pesten,

het hebben van respect; vragen over de maatschappelijke kloven, over conflictbeheersing, vrede, kansengelijkheid enzovoort.

Herdenken moet ook nieuwe vormen kunnen krijgen. Uiteraard zullen de ceremonies met kransleggingen, overvliegende straaljagers en volksliederen nog wel even blijven, maar de nieuwe vormen zoals (bevrijdings)festivals, veel cultuur, vredesmaaltijden, social media, serious gaming en podcasts horen er ook bij.

Deze en andere aspecten vormden de basis voor een andere aanpak bij 75 jaar herdenken. In Limburg werd een breed burgercomité belast met de coördinatie, geen bestuurlijke elite dus. Gewone mensen, sporters, jongeren, echte Limbo's en import Limbo's, echt een brede club. En in drie grote brainstorm- en inspiratiesessies hebben honderden Limburgers, zowel van herdenkingscomités en -organisaties, maar ook uit de cultuur- en onderwijssector, meegedacht over de vraag: wat vieren we eigenlijk, en hoe vieren we dat?

Daaruit kwamen honderden ideeën. En allemaal van onderop, van scholieren, kunstenaars, families van slachtoffers. Het budget van 1 miljoen werd doordat de ideeën zo rijk en goed waren, opgehoogd naar ruim 2 miljoen euro, en het burgercomité bewaakte in woord, geschrift en gebaar de eenheid van alle vieringen. Alle activiteiten kenmerkten zich door aandacht voor vieren, eren, educatie en/of jongeren, waarbij verhalen in allerlei vormen de input leverden.

Dames en heren,

Limburg kent een vrijwel complete oorlogsgeschiedenis. Ik wil daarmee zeggen dat zich op ons grondgebied van alles heeft afgespeeld. Er is in mei 1940 gevochten, we kenden hier vervolging, verzet, onderduik, collaboratie, geweld, bombardementen, moedige en minder moedige bestuurders; en we kenden een lange bevrijdingsgeschiedenis van maar liefst zes maanden waar delen van onze provincie werden bevrijd door Amerikanen, Engelsen, Canadezen, Polen, Belgen, en Luxemburgers. En sommige delen werden gewoon door onszelf bevrijd; ook dat maakten we hier mee. Een bevrijdingsgeschiedenis met schermutselingen, heuse veldslagen, met honger, deportatie. En we kennen een na—bevrijdingsgeschiedenis van interneringskampen, rest-centers voor militairen, het bouwen van nieuw gezag, en de grote kerkhoven, alsmede een wederopbouw in alle facetten.

Dus Limburgers hebben van alles meegemaakt. Limburg is dus een rijke vindplaats voor verhalen. En we hebben er veel aan gedaan om die verhalen boven water te krijgen. Bijvoorbeeld door de laatste ooggetuigen te laten vertellen in scholen, inwoners vensterbankmusea te laten inrichten, toneelstukken te laten schrijven, en vervolgens velen daar naar laten luisteren en kijken. Vooral veel jongeren hebben we kunnen confronteren – in de goede zin des woords – met de ervaringen van mensen in 1940-1945. Hele schoolklassen gingen naar Margraten, of IJsselstein en Auschwitz en maakten daar indrukwekkende verslagen van. Velen speelden de game, maakten tentoonstellingen, speelden mee in concerten en theaterstukken.

Bij het aspect educatie lag en ligt er veel nadruk op drie vragen: hoe heeft het zo kunnen gebeuren, wie zorgt er vandaag voor dat het niet weer gebeurt, en wat zou ik in zo'n situatie doen. Drie vragen en tegelijk drie lagen: geschiedenis over het verleden, burgerschapskunde voor het heden, en persoonlijke vorming voor nu en de toekomst.

Wat in Limburg kon, kon en kan uiteraard ook in Brunssum. Deze gemeente heeft in haar oorlogs- en bevrijdingsgeschiedenis ook vrijwel alle aspecten gezien. Vervolging en verzet, (uiteraard de) onderduik, collaboratie, bevrijding, het levert ook hier talloze verhalen op. Brunssumse verhalen, Parkstad-verhalen, Limburgse verhalen. En de aanwezigheid van een Engels oorlogskerkhof en een hoofdkwartier van de NATO biedt de mogelijkheid na te denken over hoe we toen én vandaag de dag met vragen over vrede en oorlog omgaan, terwijl de grensligging bij Duitsland dat nog verbijzondert.

Voor de derde vraag zijn de Brunssumse verhalen zeer bruikbaar. En dan ben ik natuurlijk midden in het hart van het werk van de Jack Aldewereld-stichting. Want als het gaat om wat gewone mensen deden, dachten en meemaakten, is het verhaal van de omvangrijke onderduik natuurlijk zeer bijzonder. Waarom deden mensen dit? Wie was hun inspiratie? Wat is de rol van religie, van leiders, van verbanden? Wat deed dat met de samenleving? Hoe kon stil verzet zo succesvol met actief verzet worden verbonden?

Ik puzzel ook zelf met die vragen. Zou ik zelf in militaire dienst gaan om Nederland te verdedigen tegen een buitenlandse vijand? Zou ik mede-landers die dreigen te worden vermoord vanwege hun geloof in mijn huis verstoppen? Zou ik naar wapens grijpen, zou ik mijn mond durven opendoen? Zou ik een held kunnen zijn, of een mee-loper? Of misschien wel het griezeligste: zou alles

mij onverschillig laten? Ik blijf met die vragen zitten. Misschien kan ik voor antwoorden zoeken bij mijn voorgangers in de oorlog.

Wat mij bij de viering 75 jaar Bevrijding Limburg niet meer is gelukt vanwege de coronacrisis is de organisatie van de afsluitende conferentie over 'Weerbaarheid'. Die zouden we samen met de burens uit Noord-Rijn Westfalen organiseren, met hulp van de Duitse ambassade, het V-Fonds, het 4/5 mei comité en Studio Europa. We zouden het hebben over de opbouw van de relatie met onze voormalige Duitse vijanden, onze burens dus, met name vanuit het perspectief van de gewone mensen. Maar we zouden dat doortrekken naar hét vredesproject van na de oorlog: Europa. Om dan weer terug te keren naar de vraag: en wat doe je vandaag, waarbij we het Duitse woord Zivil-courage (burger-moed) wilden belichten. Want in Duitsland is er onmiskenbaar een groot besef dat we alleen door moedig te zijn onze democratie en grondrechten kunnen beschermen.

In feite doet de Aldewereldstichting niets anders. Met een bijeenkomst als vandaag: wat zou ik doen, wat doe jij als de democratie in gevaar is, als bevolkingsgroepen worden weggezet als minderwaardig, als mensen worden buitengesloten, als geweld oplaait, als oorlog dichterbij komt? Zijn we dan persoonlijk weerbaar, hebben we burgermoed, zijn er wetten en organisaties die een goede buffer tegen kwade ontwikkelingen zijn?

Dames en heren, ik sluit langzaam af.

Europa kent sinds een 15-tal jaren het fenomeen van het Europees Erfgoed-label. Dat is een soort van award, een predicaat dat wordt toegekend aan monumenten of gebouwen die iets te maken hebben met de opbouw van de Europese geschiedenis en Europese waarden. Nederland kent er ook een drietal. Het Vredespaleis in Den Haag en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork zijn wellicht bij u bekend. In 2018 mocht ik in Bulgarije het certificaat ophalen waarmee het Verdrag van Maastricht als derde ook het Europees Erfgoed-label kreeg. En dat is meer dan symbolisch.

Het Vredespaleis staat symbool voor de internationale rechtsorde. Conflicten tussen landen hoef je niet met oorlogen uit te vechten, maar kun je ook aan de rechter voorleggen. Die internationale rechtbank is in het Vredespaleis gevestigd.

Kamp Westerbork staat symbool voor gevangenis, voor onvrij zijn, maar herinnert vooral aan het vermoorden van Joden, Sinti/Roma en anderen.

Westerbork is in zijn geschiedenis en vorm één groot waarschuwingsteken voor wat er met mensen kan gebeuren, één grote oproep om menselijkheid

En het in Limburg gesloten Europees Verdrag verplicht 27 landen om elkaars burgers als gelijkwaardig te beschouwen, een vrij verkeer van mensen en goederen mogelijk te maken, bijvoorbeeld door één munt. Het Verdrag van Maastricht roept op tot steeds meer samenwerking, ook sociaal.

Van de drie erfgoederen kent alleen Kamp Westerbork een echte verhaal-traditie. Als je daar ooit komt, zal het meteen opvallen. Via verhalen krijgen slachtoffers een gezicht. Er is daar voelbaar wat onvrijheid betekent. Ik zou het toejuichen als we ook aan Europa verhalen gaan toevoegen. Verhalen van mensen die kort of langer in andere landen verbleven, jongeren die leeftijdsgenoten met een andere taal, cultuur of nationaliteit leerden kennen en er wellicht verliefd op werden, verhalen van gezamenlijke historie en toekomst. Een groot deel van die gezamenlijke geschiedenis zit helaas ook in het elkaar bevechten. Oorlog dus. En in het negatief over anderen denken, en jezelf beter vinden: nationalisme dus. Wij voelen ons soms beter dan de Belgen, de Duitsers, de Bulgaren, de Zweden. En dan heb ik het niet over het voetbal.

Nieuwe verhalen toevoegen over wat je onder vrijheid verstaat. Welke verplichtingen brengt vrijheid met zich mee? Is vrijheid voor elke mens? Kies ik echt voor vrijheid, en wat geef ik daarvoor op? Dat zou een opdracht voor ons allen kunnen zijn: ja, luisteren en leren van de verhalen van Brunssum, maar ze ook vertalen naar nu en de toekomst, en aanvullen met nieuwe verhalen, nieuwe ervaringen die we nu en in de toekomst opdoen, hier en over de grens.

Herdenken is eren, vieren, leren en toepassen.

Herdenken houdt zich niet bezig met het verleden, maar juist met onze toekomst.

*Theo Bovens, 14-10-2022*